

Izabela LERACZYK*

PRAWA OBCYCH LUDÓW W INSTYTUCJACH GAIUSA

(Streszczenie)

Celem artykułu jest przedstawienie fragmentów *Instytucji* Gaiusa odnoszących się do stosowanych przez inne niż Rzymianie ludy instytucji prawnych i wskazanie, jaki był zamiar przywołania ich w podręczniku do nauki prawa rzymskiego. Jurysta odwoływał się do obcych regulacji na dwa sposoby. Pierwszym były ogólne wzmianki, gdzie wskazywał, że podobne rozwiązania prawne można odnaleźć u innych ludów (*gens*), cudzoziemców (*peregrinus*) czy ogólnie ludzi (*homo*). W drugim przypadku odwołał się do regulacji stosowanych przez konkretne społeczności – Galatów (*Galatarum gentem*) oraz Bityńczyków (*lex Bithynorum*). Interpretacja stosownych fragmentów oraz zestawienie ich z innymi źródłami dowodzi, że porównania te były niezwykle pobieżne, a wzmianki o poszczególnych ludach miały charakter zasłyszanych pogłosek. Odniesienia do innych porządków prawnych służyły raczej ozdobie wykładu, wzmacniając argumenty krytykujące anachroniczne rzymskie rozwiązania prawne. Stosując dygresje i odwołania, uratował jednak okrucy wiadomości na temat praw i zwyczajów ludów znajdujących się pod panowaniem Rzymian w okresie pryncypatu.

Słowa kluczowe: prawa obcych ludów; cudzoziemcy; Galacji; Bityńczycy; *Instytucje* Gaiusa

1. Wprowadzenie

Instytucje Gaiusa, stworzone jako podręcznik do nauki prawa, logicznie i w przystępny sposób prowadzą czytelnika przez stosowane w starożytnym Rzymie w okresie klasycznym regulacje¹. Już w pierwszym fragmencie pierwszej księgi

---

* Dr, Katedra Prawa Rzymskiego, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; e-mail: izabela.leraczyk@kul.pl

¹ Na temat podstawowych wiadomości na temat Gaiusa i jego dzieła zob. **Gaius**, *Instytucje*, z języka łacińskiego przełożył i wstępem opatrzył C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, s. 5–24; *Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa. Tekst i przekład*, z języka łacińskiego przełożył, wstępem i uwagami opatrzył W. Rozwadowski, Poznań 2003, s. XI–XVIII. Zob. także

jurysta wyjaśnia, że wszystkie ludy posługują się częściowo swoim prawem, określanym jako *ius civile*, a częściowo „prawem wspólnym wszystkim ludom” (*quasi quo iure omnes gentes utuntur*), a więc *ius gentium*². Przedmiotem artykułu nie będzie jednak omówienie prawa stosowanego przez obywateli rzymskich ani też tego, które regulowało obrót prawny z cudzoziemcami³. W *Institucjach* bowiem można natrafić również na wzmianki o regulacjach, które zgodnie z powyższym podziałem należały do praw własnych (obywatelskich) innych ludów⁴. Analiza wybranych fragmentów dzieła pozwoli odpowiedzieć na pytania, jakie prawa obcych ludów zostały przez jurystę przywołane oraz jaki był cel tego zabiegu⁵.

W. Wołodkiewicz, *Gaius weroński odzyskiwany*, *Palestra* 2013/58/3–4, s. 242–247 wraz z literaturą tam przywołaną. Język *Institucji* jest prosty, w stylu szkolnych wykładów. **R. Quadrato**, *Le Institutiones nell'insegnamento di Gaio: omissioni e rinvii*, Jovene, Napoli 1979, s. 3.

- ² Gai 1.1: *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur*. W artykule cytowany jest przekład *Institucji* autorstwa W. Rozwadowskiego.
- ³ Pojęcie *ius gentium* w czasach Gaiusa nie było jasno zdefiniowane. W *Institucjach* występuje w kilku znaczeniach. **M. David, H.L.W. Nelson**, *Gai Institutionum Commentarii IV. Kommentar*, E.J. Brill, Leiden 1954, z. 1, s. 3–6. Jest to prawo wspólne wszystkim ludziom, co jurysta podkreśla przy okazji omawiania władzy właścicieli nad niewolnikami (Gai 1.52) jak i statusu dzieci zrodzonych z rodziców, z których jedno było niewolnikiem (Gai 1.82). Jest to również prawo, które kształtowało się w Rzymie pod wpływem działalności magistratur, zwłaszcza pretora peregrynów (*praetor peregrinus*). Przykładem tego mogą być fragmenty dotyczące zobowiązań powstające poprzez pisemne przyrzeczenie dłużnika, który przyrzekał spełnić świadczenie. Za właściwe peregrynom (*proprium peregrinorum*) wskazał *chirographum* zobowiązanie o greckiej proveniencji, spisywane prywatnie, w jednym egzemplarzu skrypt dłużny, oraz *syngrapha*, czyli wzajemne zobowiązanie stron na piśmie (Gai 3.134). Nie postrzega więc Gaius wspomnianych kontraktów jako prawa obcych ludów, ale jako instytucję wprowadzoną do obrotu prawnego przez pretorów z innych porządków prawnych. **L. Mitteis**, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs, mit Beiträgen zur kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung*, B.G. Teubner, Leipzig 1891, s. 484; **M. Kaser**, *Das Römische Privatrecht*, t. I, C.H. Beck, München 1971, s. 205; **E.A. Meyer**, *Legitimacy and Law in the Roman World. Tabulae in Roman Belief and Practice*, Cambridge 2004, s. 108–110. Bibliografia dotycząca *ius gentium*, jego rodowodu, podziału i znaczenia jest niezwykle obszerna – zob. **M. Kaser**, *Ius gentium*, Böhlau, Köln 1993 wraz z literaturą tam przywołaną.
- ⁴ Zgodnie z zasadą osobowości (personalności) prawa, ludzie wolni zobowiązani byli do przestrzegania prawa społeczności, z której się wywodzili. **M. Kaser**, *Das Römische Privatrecht*, t. 1, s. 26.
- ⁵ Gaius także w innych swoich dziełach odnosił się do obcych praw. W komentarzu do ustawy XII tablic, pisząc o skardze o rozgraniczenie (*actio finium regundorum*) wskazał, że za przy-

2. Odniesienia ogólne

Gaius, przedstawiając poszczególne regulacje prawa rzymskiego, rozpoczyna wywód od zagadnień wprowadzających. Tam, gdzie jest to możliwe, stara się nakreślić ewolucję unormowań, wskazać ich *ratio legis* oraz pochodzenie. Wspominając genezę władzy właścicieli nad niewolnikami, twierdzi, że „u wszystkich [...] ludów” (*apud omnes gentes*) uznaje się, że właściciele mają względem niewolników władzę życia i śmierci⁶. Instytucja ta, choć w szczególach regulowana była prawem obywatelskim, miała wspólny rodowód w *ius gentium*. Charakteryzując własność bonitarną i kwirytną, twierdzi, że „u cudzoziemców jest tylko jeden rodzaj własności” (*apud peregrinos quidem unum esse dominium*) i dodaje, że w dawnych czasach podobne rozwiązania prawne stosowane były przez Rzymian⁷. Ze względu na ich uniwersalność jurysta nie uznaje za stosowne podać jakichkolwiek szczegółów czy różnic, jakie mogły odróżniać je od regulacji innych społeczności.

Omawiając zagadnienia związane z instytucją opieki, Gaius wskazuje, że „u peregrynów” (*apud peregrinos*) można zaobserwować podobne rozwiązania⁸. Niestety, fragment, w którym odnosi się do wpływu osiągnięcia dojrzałości na ustanie opieki, nie zachował się w całości do naszych czasów. Wiadomo tylko, że zdaniem jurysty również u ludów cudzoziemskich (*apud peregrinos gentes*) uważano, że ten, który z racji wieku mógł samodzielnie troszczyć się o swoje sprawy, nie potrzebował opiekuna⁹.

---

kład należy mieć to, co zostało postanowione w ustawie, którą Solon wprowadził w Atenach (*quam Athenis Solonem dicitur*). D. 10.13. Gaius stworzył również komentarz do edyktu prowincjonalnego, co pozwala przypuszczać, że autor *Institucji* był prowincjonalnym jurystą, pochodzącym ze wschodniej części *Imperium Romanum*. T. Mommsen, *Gaius ein Provinzialjurist*, w: **idem**, *Gesammelte Schriften*, t. II, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1905, s. 26–38; J. Wislocki, *Spór o Gajusa*, *Czasopismo Prawne i Ekonomiczne* 1945/33, s. 95.

⁶ Gai 1.52: *In potestate itaque sunt servi dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium est: Nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur.*

⁷ Gai 2.40: *Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat aut non intellegebatur dominus. sed postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere.*

⁸ Gai 1.193: *Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: Ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse iubet aut filium eius puberem.*

⁹ Gai 1.197: *...aetatem pervenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apud peregrinas gentes custodiri superius indicavimus.*

W kilku znaczeniach pojawia się natomiast określenie *homo*. W pierwszym użytym w wywodzie, otwierającym pierwszą księgę, Gaius pisze, że prawo, które „wrodzony rozsądek ustanowił pomiędzy wszystkimi ludźmi” (*vero naturalis ratio inter omnes homines constituit*) to *ius gentium* i sami Rzymianie się nim posługują¹⁰. Dalej jurysta stwierdza, że pewne umowy zawierane były *inter omnes homines*, a więc pomiędzy obywatelami rzymskimi, jak również pomiędzy cudzoziemcami¹¹. W tych fragmentach Gaius używa więc pojęcia *homo* na określenie ludzi wolnych, nie odnosząc się do praw innych ludów. Dzieląc ludzi na wolnych i niewolników, posługuje się frazą *omnes homines*¹², a czyni to, by podkreślić wspólne korzenie tych norm¹³. W odniesieniu do praw innych społeczności Gaius używa pojęcia *homo* tylko w jednym fragmencie. Wskazuje, że niemal nie ma ludu (*fere enim nulli alii sunt homines*), u którego występowałyby podobne uprawnienia jak te mieszczące się w rzymskiej *patria potestas*¹⁴.

Powyższe fragmenty dowodzą, że w odniesieniu do innych społeczności i stosowanego przez nich prawa Gaius najczęściej wyraża się w sposób zbiorczy, ogólny, przy czym terminologia zastosowana przez jurystę jest dość spójna. Cudzoziemców nazywa peregrynami (*peregrini*), co oznaczało ludzi wolnych, nieposiadających obywatelstwa rzymskiego¹⁵. W niektórych miejscach swego dzieła łączy termin *peregrinus* z rzeczownikiem *gens*, co oznaczało odniesienie do więcej niż jednej społeczności.

¹⁰ Gai 1.1. Gaius nie stawiał *ius naturale* na równi z *ius gentium* i *ius civile*. *Naturalis ratio* była dla niego źródłem i uzasadnieniem norm *ius gentium* i dla części *ius civile*. M. David, H.L.W. Nelson, *Gai Institutionum Commentarii IV. Text*, E.J. Brill, Leiden 1954, s. 3. B. Forschner, *Law's Nature: Philosophy as a Legal Argument in Cicero's Writing*, w: P. du Plessis (ed.), *Cicero's Law. Rethinking Roman Law of the Late Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2016, s. 62–63.

¹¹ Gai 3.93: *Sed haec quidem verborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria civium Romanorum est; ceterae vero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, sive cives Romanos sive peregrinos, valent [...]*.

¹² Por. D. 1.5.3. M. Jońca, *Homo*, w: A. Dębiński, M. Jońca (red.), *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 169–170.

¹³ Co więcej, Gaius cytuje w swoim dziele stosowane przez Rzymian formułki procesowe, w których niewolnik określany jest mianem *homo*. Gai 4.16.

¹⁴ Gai 1.55: *Item in potestate nostra sunt liberii nostri, quos iustis nuptis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus), idque divi Hadriani edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo civitatem Romanam petebant, significatur. Nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate parentum liberos esse.*

¹⁵ J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2006, s. 732, s.v. *peregrinus* II.

3. Galaci

Pierwszym ludem, którego nazwę Gaius wymienia w swoim podręczniku, byli Galaci. Jurysta czyni to w kontekście charakteryzowania władzy ojcowskiej: „Podobnie pod naszą władzą znajdują się nasze dzieci, które spłodziliśmy w prawym małżeństwie. Prawo to właściwe jest obywatelom rzymskim (niemal nie istnieją bowiem ludy, które by miały taką władzę nad swoimi dziećmi, jaką my mamy) [...] Nie uchodzi też mojej uwagi, że lud Galatów jest przekonany, że dzieci podlegają władzy rodziców¹⁶”.

W rodzinie rzymskiej władza ojcowska (*patria potestas*) była należąca do zwierzchnika familijnego (*pater familias*) pełnią praw nad rodziną i majątkiem¹⁷. Jako jedna z najbardziej charakterystycznych instytucji rzymskiego prawa prywatnego ukształtowała się w czasach poprzedzających ustrój królewski i istnienie samego Rzymu¹⁸. Stosunki pomiędzy rodzicami i dziećmi regulowane były według patriarchalnej władzy¹⁹. Matka nie posiadała „praw rodzicielskich”, a jej pozycja prawna względem swoich dzieci przypominała relacje pomiędzy rodzeństwem²⁰. Do szerokich prerogatyw ojca jako zwierzchnika familijnego należało natomiast dysponowanie wolnością, przynależnością do rodziny, a niekiedy nawet życiem²¹.

¹⁶ Gai 1.55: *Item in potestate nostra sunt liberii nostri, quos iustis nuptis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus) [...]. Nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate parentum liberos esse.*

¹⁷ Zagadnienia związane z *patria potestas* w okresie klasycznym są szeroko omawiane w literaturze przedmiotu. Zob. chociażby **R. Taubenschlag**, *Die Patria potestas im Recht der Papyri*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1916/37, s. 177–230; **B. Lapicki**, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie: okres klasyczny*, Skład Główny Gebethner i Wolff, Warszawa 1937; **B. Wierzbowski**, *Treść władzy ojcowskiej w rzymskim prawie poklasycznym: władza nad osobami dzieci*, Toruń 1977; **P. Voci**, *Storia della patria potestas da Augusto a Diocleziano*, Iura 1980/31, s. 37–100; **A. Arjava**, *Paternal Power in Late Antiquity*, The Journal of Roman Studies 1998/8, s. 147–165.

¹⁸ **B. Lapicki**, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*, t. 1: *Czasy królewskie*, nakład autora, Warszawa 1933, s. 65. Według jednej z teorii, konstrukcja *patria potestas* mogła zostać przyjęta poprzez zwyczaj (mores maiorum) przejęte od Etrusków. **J. Heurgon**, *Die Etrusker*, Stuttgart 1993, s. 106.

¹⁹ **H. Insadowski**, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, w: **idem**, *Opera selecta*, Wydawnictwo KUL, Lublin, 2014, s. 340.

²⁰ Zmiany w pozycji prawnej matki zaczynają być widoczne dopiero w okresie cesarstwa. **H. Insadowski**, *Rzymskie prawo małżeńskie...*, s. 339.

²¹ Objawiało się to m.in. na wyrażaniu zgody na małżeństwo dzieci, w uprawnieniu do sprzedaży (*ius vendendi*) lub porzucenia dzieci (*ius exponendi*), a także prawie do decydowania o życiu i śmierci osób mu podległych (*ius vitae necisque*). W odniesieniu do uprawnienia

Nie wiadomo, który lud ma na myśli Gaius, pisząc o Galatach²². Brak dostatecznych źródeł uniemożliwia jego identyfikację z mieszkańcami rzymskiej prowincji Galacji (*Galatia*). Kraina ta zamieszkiwana była głównie przez plemiona celtyckie, ale również przez ludność rzymską, grecką i żydowską²³, a najślynniejszym dziełem odnoszącym się do nich był list Pawła z Tarsu.

Warto o tym wspomnieć, gdyż św. Paweł, pisząc do Galatów, stosuje metafory prawnicze, które mogą pomóc w rozwikłaniu zagadki. Pierwsza z nich dotyczy niemożności odwołania lub zmiany ważnego testamentu przez inne niż testator osoby: „Bracia, użyję przykładu ze stosunków między ludźmi. Nikt nie obala ani nie zmienia testamentu prawnie sporządzonego, choć jest on jedynie dziełem ludzkim²⁴”.

W innym fragmencie odnosi się do pozycji niedojrzałego dziedzica: „Jak długo dziedzic jest nieletni, niczym się nie różni od niewolnika, chociaż jest właścicielem wszystkiego. Aż do czasu określonego przez ojca podlega on opiekunom i rządcom²⁵”. Na gruncie prawa rzymskiego instytucja opieki była pieczęcią prawną, w przypadku dzieci i niedojrzałych (*tutela impuberum*) zastępującą przedwcześnie zakończoną władzę ojcowską²⁶. Władza opiekuna nad podopiecznym nigdy nie miała jednak tak szerokiego zakresu jak *patria potestas*²⁷.

Przywołane przez Apostoła porównania mogły zostać zaczerpnięte z prawa rzymskiego, ale też helleńskiego czy żydowskiego²⁸. Paweł, kierując do Gala-

---

właścicieli do dysponowania życiem swoich niewolników por. Gai 1.52–53. **F. de Zulueta**, *The Institutes of Gaius. Part II Commentary*, The Clarendon Press, Oxford 1953, s. 29–30; **R. Westbrook**, *Vitae Necisque Potestas*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 1999/48/2, s. 204.

²² W literaturze przedmiotu sugeruje się nawet, iż fragment ten jest poklasyczną interpolacją. **F. Schulz**, *Classical Roman Law*, London 1951, s. 150.

²³ **G. Long**, *Galatia*, w: **W. Smith** (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Geography*, t. 1, Little, Brown & Co, Boston 1854, s. 926–932; **H. Köster**, *An Introduction to the New Testament*, Brill, Leiden 1980, s. 92.

²⁴ Ga 3.15.

²⁵ Ga 4.1.

²⁶ **K. Kolańczyk**, *Prawo rzymskie*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1999, s. 255–256.

²⁷ Ewolucja instytucji opieki podobna jest do kierunku, w jakim przeobrażała się władza ojcowska, z zastrzeżeniem, że w odniesieniu do pupilów prawo rzymskie wcześniej zaczęło dostrzegać ich interes. Początkowo opiekę nad niedojrzałymi pojmowano jako władzę (*vic ac postestas*), z czasem jednak nacisk położono na obowiązki, jakie musiał wypełniać opiekun w ramach sprawowania swojej funkcji. **M. Kaser**, *Das Römische Privatrecht*, t. 1, s. 76–78.

²⁸ **E. Szymanek**, *List do Galatów. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, Pallotinum, Poznań–Warszawa 1978, s. 87. Na gruncie rzymskich rozwiązań dziedzic, nad którego majątkiem i osobą czuwał opiekun (*tutor*), nie mógł samodzielnie rozporządzać swoją własno-

tów list zawierający prawnicze odniesienia, musiał żywić przekonanie, że paralele te są dla nich zrozumiałe, co uprawdopodobnia stosowanie przez nich wspomnianych instytucji. Podobne nastawienie da się wyczuć w przywołanych wyżej wywodach Gaiusa. Podobieństwo lokalnych zwyczajów do rzymskich unormowań mogło wynikać z przenikania się różnych porządków prawnych w prowincji. Nie ma więc podstaw, aby kategorycznie odrzucać hipotezę, że również wspomniana przez Gaiusa władza ojcowska uznawana była przez Galatów w kształcie zbliżonym do rzymskiego.

W zakresie uprawnień, jakie składały się na rzymską *patria potestas*, a przede wszystkim prawa do dysponowania życiem podległych władzy ojcowskiej, luźno koresponduje fragment *Institucji* Gaiusa z fragmentem *O wojnie galijskiej* Cezara: „Mężczyźni mają nad żonami tak, jak nad dziećmi, władzę życia i śmierci”²⁹. W literaturze przedmiotu poświęconej zagadnieniom zabójstw (*parricium* oraz *homicidium*) nie brakuje głosów aprobujących tezę, że jurysta odniósł się do informacji pochodzących właśnie z powyższych pamiętników³⁰. Co ciekawe, Arnold H.M. Jones łączy fragment dotyczący Gallów z Galatami, wskazując, że pomimo hellenizacji wyższych warstw społeczeństwa, mieszkańcy obszarów wiejskich Galacji w dalszym ciągu posługiwali się językiem i zwyczajami wywodzącymi się z kultury celtyckiej³¹. Tropy te nie muszą się zatem wzajemnie wykluczać, co jednak oznacza, że pytanie o to, kogo Gaius ma na myśli, pozostanie bez jednoznacznej odpowiedzi.

ścią. **W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier**, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 235. Zdaniem **S. Stasiaka**, *Komentarz do Dziejów Apostolskich, Listu do Rzymian, 1–2 Listu do Koryntian i Listu do Galatów*, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2014, s. 626, nie wiadomo, czy w judaizmie obowiązywały podobne rozwiązania.

²⁹ Caes. bell. Gall. 6.19.3: *Viri in uxores sicut in liberos vitae necisque habent potestatem*.

³⁰ **M. David, H.L.W. Nelson**, *Gai Institutionum Commentarii IV mit philologischem Kommentar*, z. 1, s. 79. **M. Jońca**, *Parricidium w prawie rzymskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 177–178; **J.E. Gaughan**, *Murder Was Not a Crime: Homicide and Power in the Roman Republic*, University of Texas Press, Austin 2010, s. 25–26. Ludy germańskie praktykowały również porzucanie dzieci, ich sprzedaż czy wydanie za długi.

³¹ Odnosząc się do mowy Galatów, A.H.M. Jones wskazał, że w *Komentarzu do Listu św. Pawła do Galatów*, św. Hieronim twierdzi, że dialekt Galatów przypominał ten z galijskiego Trewiru (*Treveri*). **A.H.M. Jones**, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, The Clarendon Press, Oxford 1937, s. 121–122, 410. Ponadto nie bez znaczenia pozostaje fakt, że jednym z uprawnień ojców w społeczeństwie Galatów była możliwość sprzedaży synów w niewolę. **L. Mitteis**, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen*, s. 24. O dalszych podobieństwach pomiędzy zwyczajami prawnymi Gallów i Galatów zob. **W.M. Calder**, *Ulpian and a Galatian Inscription*, *The Classical Review* 1923/37/1–2, s. 8–10.

Odrębny wątek stanowią natomiast rozważania, jaki był cel zestawienia rzymskiej instytucji ze zwyczajami Galatów. We fragmencie 1.51 Gaius zapowiada analizę sytuacji, w jakiej znajdują się osoby podległe władzy innych – ojców lub właścicieli. Odnosząc się do władzy właścicieli nad niewolnikami, jurysta wskazuje, że konstytucja cesarza Antonina zakazująca określonych zachowań właścicielom ograniczała ich uprawnienia wywodzące się z *ius gentium*³². Następnie Gaius przechodzi do omówienia władzy ojcowskiej, wspominając wydany przez Hadriana edykt, odnoszący się do nadawania obywatelstwa rzymskiego³³. Przyjęta w *Instytucjach* strategia narracyjna nakazuje więc przypuszczać, że *passus* 1.55 jest krytyką archaicznych uprawnień *pater familias*, ograniczanych cesarską inicjatywą³⁴. Jurysta nie przywołuje jednak Galatów w opozycji do rodzimych rozwiązań, a raczej wspomina o nich, aby wykazać, że Rzymianie nie są odosobnieni w stosowaniu swoich zwyczajów. Łagodzi tym samym krytyczną opinię o archaicznej instytucji, jaką mógł wyrobić sobie czytelnik, zestawiając ewolucje *patria potestas* i władzy nad niewolnikami³⁵.

4. Bityńczycy

Gaius odnotowuje, że u cudzoziemców kobiety podlegają jak gdyby opiece: „U peregrynów kobiety nie podlegają opiece w sposób podobny do naszego, lecz przeważnie są jak gdyby pod opieką. Tak oto ustawa Bityńczyków nakazuje, że jeśli jakaś kobieta zaciąga zobowiązanie, przyzwolenia udziela jej mąż albo syn w wieku dojrzałym³⁶”. Fragment ten jest częścią szerszego wykładu poświęconego opiece, gdzie szczegółowo zostały opisane m.in. jej rodzaje czy sposoby wyznaczania opiekuna³⁷.

³² Gai 1.53.

³³ Odrębne zagadnienie stanowi polityka Hadriana w odniesieniu do nadawania obywatelstwa rzymskiego. Szerzej: **A. Raggi**, *Adriano e le concessioni della cittadinanza romana nella provincia d'Asia*, *Mediterraneo antico* 2013/16, s. 471–500 wraz z literaturą tam przywołaną.

³⁴ **F. Gorla**, *Osservazioni sulle prospettive comparatistiche nelle istituzioni di Gaio*, w: *Osservazioni sulle prospettive comparatistiche nelle istituzioni di Gaio*, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano 1981, s. 304–311.

³⁵ *Ibidem*, s. 306, przyp. 143. **D. Nörr**, *Rechtskritik in der römische Antike*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1974, s. 94.

³⁶ Gai 1.193: *Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae, sed tamen plerumque quasi in tutela sunt. Ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse iubet aut filium eius puberem.*

³⁷ Gai 1.166–200.

Jurysta wskazuje, że źródłem uregulowań jest *lex Bithynorum*, którą w części literatury romanistycznej utożsamia się z *lex Pompeia*³⁸. Identyfikacji tej dokonał Theodor Mommsen w swoim monumentalnym *Römisches Staatsrecht*. Uczynił to niejako przy okazji wykładu na temat formalnych i nieformalnych nazw aktów prawnych ustanawianych dla społeczności włączanych w struktury państwa rzymskiego. Ustawa taka, *lex data*, w odróżnieniu od *lex rogata*, nie była przedmiotem głosowania na zgromadzeniach publicznych³⁹. Nie podlegając tej procedurze, nie mogła – zdaniem Mommsena – brać swojej nazwy od nazwiska wnioskodawcy. Stąd też formalną nazwą ustawy dla Bitynii-Pontu powinno być określenie *lex Bithynorum* wskazujące lud, do którego była skierowana. Mommsen użył fragmentu *Institucji Gaiusa* jedynie jako przykładu właściwej nazwy ustawy, zestawiając ów *passus* z listami Pliniusza Młodszeo do cesarza Trajana, w których pojawia się miano ustawa pompejańska. Zdaniem historyka był to przykład nazwy prowincjonalnej, potocznej⁴⁰.

Zagadnienia poruszone przez Pliniusza w korespondencji z cesarzem Trajanem dotyczą cenzusu wieku uprawniającego do sprawowania godności senatora lub piastowania urzędu w prowincjonalnych miastach⁴¹, a także zwolnień z opłaty wpisowej tych, którzy zostali wpisani przez cenzorów na listę członków rady miejskiej⁴². W korespondencji z Trajanem nie ma natomiast żadnych wzmianek świadczących o tym, że ustawa pompejańska regulowała kwestie z zakresu prawa prywatnego, takie jak chociażby wspomniana przez Gaiusa opieka nad kobietami. Co więcej, znajomość postępowania Rzymian w odniesieniu do nowo zdobytych terytoriów w okresie republikańskim potwierdza, że Rzymianie narzucali podbitym ludom prawa dotyczące organizacji miast i ich sprawnego zarządzania, a więc przepisy o charakterze ustrojowym i admini-

³⁸ Ustawa pompejańska została nadana nowotworzonej prowincji Bitynii i Pontu na przełomie roku 63 i 62 przed Chr., przez Gnejusza Pompejusza Wielkiego. **F. Bracci**, *Plinio il Giovane, Epistole, Libro X. Introduzione, traduzione e commento*, Plus, Pisa 2011, s. 231. O regulacjach w niej zawartych wiadomo bardzo niewiele. Jedynymi źródłami, odnoszącymi się wprost do ustawy, są listy z korespondencji Pliniusza Młodszeo i cesarza Trajana. **G.H. Stevenson**, *Roman Provincial Administration till the Age of the Antonines*, Basil Blackwell, Oxford 1949, s. 68; **A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka**, *Korespondencja Pliniusza Młodszeo z Cesarzem Trajanem. Tekst i tłumaczenie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

³⁹ **T. Mommsen**, *Römisches Staatsrecht*, t. III, S. Hirzel, Leipzig 1887, s. 310–311.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 315, s. 3.

⁴¹ Plin. *Ep.* 10.79: *Cautum est, domine, Pompeia lege, quae Bithynis data est, ne quis capiat magistratum neve sit in senatu minor annorum triginta*). Tłum. A. Dębiński et al.

⁴² Plin. *Ep.* 10.112: *Lex Pompeia [...] qua Bithyni et Pontici utuntur, eos, qui in bulen a censoribus leguntur, dare pecuniam non iubet*). Tłum. A. Dębiński et al.

stracyjnym, przy jednoczesnym pozostawianiu sporej autonomii obrotu prywatnoprawnego⁴³. Treść korespondencji Pliniusza i informacje w nich zawarte, odnoszące się do ustawy pompejańskiej, potwierdzają tezę o takim właśnie postępowaniu Rzymian⁴⁴.

O *lex Pompeia* wzmiankuje pięćdziesiąta księga Digestów Justyniańskich. W pochodzącym pierwotnie z *Ad Edictum* Ulpiana fragmencie, dotyczącym regulacji statusu dzieci zrodzonych z rodziców o różnym obywatelstwie, czytamy: „Celsus podaje także, że Pontyjczykom z nadania Pompejusza Wielkiego przysługuje dobrodziejstwo przyjęcia w poczet swoich obywateli tego, kto urodził się z matki Pontyjki⁴⁵”. Kwestie dotyczące obywatelstwa nowonarodzonych były istotne dla porządku społecznego⁴⁶. Od prawidłowego określenia przynależności tych dzieci zależał ich przyszły status. Zainteresowanie Pompejusza sprawami obywatelstwa potwierdzają listy Pliniusza i Trajana dotyczące podwójnego obywatelstwa miejskich dekurionów⁴⁷.

Wielu uczonych podążyło ścieżką wydeptaną przez Mommsena, wskazując, że Gaius wspomina o *lex Pompeia*⁴⁸. Jego hipotezę stara się obronić m.in. Adrian N. Sherwin-White, który w komentarzu do listów Pliniusza odnosi się do omawianego fragmentu *Instytucji*. Stwierdza on, że była to prawdopodobnie, wprowadzona przez Pompejusza, innowacja w stosunku do wcześniej powsta-

⁴³ **J.M. Madsen**, *Eager to be Roman: Greek Response to Roman Rule in Pontus and Bithynia*, Bloomsbury, London–New Delhi–New York–Sydney 2009, s. 32–33.

⁴⁴ Plin. *Ep.* 10.20.

⁴⁵ D. 50.1.1.2: *Celsus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni competere, ut qui Pontica matre natus esset, Ponticus esset*. Tłum. pod red. T. Palmirskiego. Por. G. 1.77–79. **R.G. Böhm**, *Gaiusstudien*, Selbstverlag, Freiburg im Breisgau 1968, s. 51–61.

⁴⁶ **A.J. Marshall**, *Pompey's Organization of Bithynia-Pontus: Two Neglected Texts*, *The Journal of Roman Studies* 1968/58/1–2, s. 108.

⁴⁷ Z korespondencji Pliniusza z Trajanem wyłania się problem jednoczesnego zasiadania w radach miejskich osób, które legitymują się obywatelstwem co najmniej dwóch miast prowincji. Plin. *Ep.* 10.114: (*Ego, quia lex sicut adscribi civem alienum vetabat, ita eici e senatu ob hanc causam non iubebat*). Wbrew ustawie (*usurpata contra legem*) obowiązywał jednak zwyczaj zezwalający na wybór dekurionów obcego pochodzenia. Szerzej: **A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka**, *Pliniusz Młodszy, Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 131–137.

⁴⁸ Interesujące jest to, że Mommsen w kilkanaście lat po opublikowaniu swojego dzieła o prawie publicznym w Rzymie przyznał się do błędu w odniesieniu do fragmentów listów Pliniusza. Wskazał, że określenie *lex Pompeia* jest właściwe, jednakże nie skorzystał z okazji do wycofania się z twierdzenia, że Gaius odnosił się do tej samej ustawy. **T. Mommsen**, *Lex municipii Tarentini*, w: *Ephemeris Epigraphica. Corpus Inscriptorum Latinarum Supplementum*, *Instituti Archaeologici Romani*, t. IX, Berolini 1913, s. 6, przyp. 35.

łych ustaw prowincjonalnych⁴⁹. Zgadając się z tym twierdzeniem, trzeba by uznać, że Pompejusz przygotował dla prowincji niezwykle obszerną i szczegółową ustawę, regulującą wiele aspektów życia – od zagadnień dotyczących ustroju miast po pozycję prawną kobiet i ich możliwość skutecznego zaciągnięcia zobowiązań⁵⁰.

Jak wskazano powyżej, opisując rzymskie instytucje i regulacje prawne, Gaius sugeruje, że sięga po przykłady praw dotyczących cudzoziemców. Logicznym byłoby więc, gdyby rzymski jurysta porównywał rzymskie regulacje z prawami wywodzącymi się od samych peregrynów, a nie nadanymi im przez Rzymian. W tym aspekcie fragment 1.193 wspominałby o prawie Bityńczyków pochodzącym od nich samych. Zapewne użycie terminu *lex*, kojarzącego się w pierwszej kolejności z rodzajem rzymskiego aktu prawnego⁵¹, spowodowało odmienne interpretacje i wysnucie pokrótce opisanych wniosków⁵².

Interesujące twierdzenie stawia Jesper M. Madsen, wskazując, że gdyby fragment 1.193 odnosił się do *lex Pompeia*, oznaczałoby to, iż w tekście ustawy prowincjonalnej znalazły się regulacje dotyczące jedynie części prowincji Bitynii, nieuwzględniające mieszkańców Pontu⁵³. Jednak w świetle badań dotyczących nazwy prowincji w źródłach epigraficznych, argumentacja ta zdaje się być wadliwa⁵⁴.

⁴⁹ A.N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny: A Social and Historical Commentary*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 669–670.

⁵⁰ Pompejusz był innowatorem, ale na gruncie wprowadzonych przez niego sposobów zarządzania miastami w prowincjach. Dowodzą tego listy Pliniusza – Pompejusz pozostawił model rad miejskich, oparty na helleńskich regulacjach, dodając typowo rzymski element, a więc uprawnienia cenzorów do tworzenia list senatorów i dekurionów. Plin. *Ep.* 79–80. A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka, *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, s. 121–123.

⁵¹ J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, s. 570, s.v. *lex – legis*.

⁵² Warto spojrzeć na passus 1.193 przez pryzmat fragmentu 1.92. Jurysta omawia tam uchwałę senatu podjętą z inicjatywy Hadriana, zawierającą zasady określające obywatelstwo nowonarodzonych. Gaius używa określenia *leges moresque peregrinorum*, co w tłumaczeniu zarówno Władysława Rozwadowskiego i Cezarego Kunderewicza oddano jako „ustawy i zwyczaje peregrynów”. A zatem określenia *lex*, *leges* stosowano w *Institucjach* również do praw wydanych przez cudzoziemców. W tej sytuacji *lex Bithynorum* byłaby ustawą czy też spisaniem prawem, uchwalonym dla Bityńczyków, przez Bityńczyków, a nie przez Rzymian. A.J. Marshall, *Pompey's Organization of Bithynia-Pontus*, s. 106.

⁵³ J.M. Madsen, *Eager to be Roman...*, s. 33.

⁵⁴ G. Wesch-Klein, *Bithynia, Pontus et Bithynia, Bithynia et Pontus: Ein Provinzname im Wandel der Zeit*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 2001/136, s. 251–256.

W literaturze przedmiotu nie brakuje głosów opowiadających się za uznaniem, iż Gaius odniósł się do obcego prawa⁵⁵. Ścieżką tą podąża m.in. Fausto Gorio, twierdząc, że przywołane przez jurystę prawa Bityńczyków wpisują się w krytykę instytucji opieki nad kobietami (*tutela mulierum*)⁵⁶. We fragmencie 1.190 *Institutionum* mowa jest między innymi o tym, że powszechne przekonanie o kobiecej lekkomyślności czy zmienności (*levitate animi*) jest frazesem, a pełnoletnie kobiety z powodzeniem zajmują się swoimi sprawami osobiście. Przyzwolenie opiekuna jest więc zbędnym formalizmem, a instytucja ta nie przystaje do rzeczywistości. W tym kontekście wspomnienie o regulacjach stosowanych przez peregrynów ma na celu wskazanie innych możliwości. Pierwsze zdanie passusu 1.193 mówi, że inne społeczeństwa także sprawują kontrolę nad udziałem kobiet w obrocie prawnym, stosując *quasi* opiekę. Możliwe, że Gaius przywołuje tu rozwiązania stosowane przez mieszkańców azjatyckich prowincji, a jako przykład służą mu regulacje Bityńczyków. Jednak zdaniem Martina Davida i Heina L.W. Nelsona poprzedzający frazę *lex Bithynorum* termin *ecce* oznacza, że regulacje te stanowią wyjątek na tle innych rozwiązań prawnych⁵⁷.

Odwołanie się do innych porządków prawnych jest dla Gaiusa elementem narracji w wywodzie dotyczącym *tutela mulierum*. Konstruując swój wykład, jurysta najpierw wspomina o instytucji opieki nad niedojrzałymi, gdzie podkreśla, że „dzieje się tak zgodnie z wolą wszystkich państw” (*omnium civitatum iure contingit*)⁵⁸. Następnie przechodzi do opisanego rzymskiej praktyki prawnej, w której udział opiekuna jest „zachowaniem pozorów” (*dicis gratia*)⁵⁹. Na koniec wspomina zaś o rozwiązaniach innych ludów. Czyni to jednak na tyle ogólnikowo, odnosząc się jedynie do zaciągania zobowiązań (1.193: *si quid mulier contrahat*), że trudno mówić o zastosowaniu perspektywy prawnopównawczej.

⁵⁵ A.J. Marshall, *Pompey's Organization of Bithynia-Pontus*, s. 106; J.M. Madsen, *Eager to be Roman...*, s. 33.

⁵⁶ F. Gorio, *Osservazioni sulle prospettive comparatistiche nelle istituzioni di Gaio*, s. 273–288. Zob. także D. Nörr, *Rechtskritik in der römische Antike*, s. 92–98.

⁵⁷ Por. Gai 1.84. Autorzy komentarza wyrazili również swoje wątpliwości dotyczące interpretacji pojęcia *lex* jako ustawy peregrynów. Wskazali, że Gaius, pisząc o prawie peregrynów, stosuje inne sformułowania (por. G. 1.55; 3.120), sugerując jednocześnie, że sformułowanie *lex Bithynorum* oznacza ustawę pompejańską albo jakiś później nadany edykt. M. David, H.L.W. Nelson, *Gai Institutionum Commentarii IV. Kommentar*, z. 2, s. 220.

⁵⁸ Gai 1.189.

⁵⁹ Gai 1.190.

5. Podsumowanie

Gaius, odnosząc się do praw obcych ludów w swoich *Instytucjach*, czyni to na dwa sposoby. Pierwszym, bardziej ogólnym, było przywoływanie bliżej nieokreślonych „cudzoziemców”, „ludów cudzoziemskich” czy po prostu „ludów”. Odniesienia te podkreślają wyjątkowość rzymskich rozwiązań. Przykładowo Gaius wskazuje, że tylko Rzymianie znają i stosują koncepcję podwójnej własności. Nie rozwija jednak tego wątku.

Drugim sposobem jest natomiast odwołanie się do konkretnych ludów i stosowanych przez nich instytucji. Analiza fragmentów, w których jurysta czyni podobne zabiegi, wskazuje, że również były to odniesienia bardzo powierzchowne. W odniesieniu do *patria potestas* Gaius wykorzystał uwagę dotyczącą Galatów, aby wskazać, że Rzymianie nie są odosobnieni w korzystaniu z szerokich uprawnień względem osób podległych władzy. Krytykując natomiast rzymską *tutela mulierum*, jurysta wskazuje przede wszystkim rodzimą praktykę prawną, a rozwiązania samych Bityńczyków wspomina jako jedno z możliwych rozwiązań. *De facto* więc w żadnym wypadku nie porównywał praw obcych ludów z rzymskimi regulacjami. Sam stwierdzał zresztą: „Jaki jest bowiem porządek prawny u peregrynów, badając prawa poszczególnych państw, dowiemy się, że w różnych państwach co innego obowiązuje⁶⁰”. Przekładając to na współczesny język, można stwierdzić, że autor *Instytucji* nie korzystał z metody prawnoporównawczej, a odniesienia do innych porządków prawnych służyły raczej ozdobie wykładu. Podejście takie wynikało zapewne z pewnej arogancji, jaka cechowała Rzymian, i przeświadczenia, że ich instytucje i procedury są tak rozwinięte, że nie warto zgłębiać innych kultur prawnych. Stosując dygresje i odwołania, uratował jednak okruchy wiadomości na temat praw i zwyczajów ludów znajdujących się pod panowaniem Rzymian w okresie pryncypatu.

Bibliografia

- Arjava Antti**, *Paternal Power in Late Antiquity*, *The Journal of Roman Studies* 1998/8, s. 147–165.
Böhm Richard G., *Gaiusstudien*, Selbstverlag, Freiburg im Breisgau 1968.
Bracci Francesco, *Plinio il Giovane, Epistole, Libro X. Introduzione, traduzione e commento*, Plus, Pisa 2011.
Buckler William H., *The Origin and History of Contract in Roman Law: Down to the End of the Republican Period*, Cambridge University Press, London 1893.

⁶⁰ Gai 3.96: *Nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum civitatum iura requirentes aliud intellegere poterimus.*

- Calder William M., *Ulpian and a Galatian Inscription*, *The Classical Review* 1923/37/1–2, s. 8–10.
- Dajczak Wojciech, Giaro Tomasz, Longchamps de Bérier Franciszek, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- David Martin, Nelson Hein L.W., *Gai Institutionum Commentarii IV. Kommentar*, E.J. Brill, Leiden 1954.
- de Zulueta Francis, *The Institutes of Gaius. Part II Commentary*, The Clarendon Press, Oxford 1953.
- Dębiński Antoni, Jońca Maciej (red.), *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Dębiński Antoni, Jońca Maciej, Leraczyk Izabela, Łuka Agata, *Korespondencja Pliniusza Młodszego z Cesarzem Trajanem. Tekst i tłumaczenie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
- Dębiński Antoni, Jońca Maciej, Leraczyk Izabela, Łuka Agata, *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
- Forschner Benedict, *Law's Nature: Philosophy as a Legal Argument in Cicero's Writing*, w: Paul du Plessis (ed.), *Cicero's Law. Rethinking Roman Law of the Late Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2016, s. 50–67.
- Gaughan Judy E., *Murder Was Not a Crime: Homicide and Power in the Roman Republic*, University of Texas Press, Austin 2010.
- Goria Fausto, *Osservazioni sulle prospettive comparatistiche nelle istituzioni di Gaio*, w: *Osservazioni sulle prospettive comparatistiche nelle istituzioni di Gaio*, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano 1981.
- Heurgon Jacques, *Die Etrusker*, Reclam, Stuttgart 1993.
- Insadowski Henryk, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, w: idem, *Opera selecta*, Wydawnictwo KUL, Lublin, 2014.
- Jońca Maciej, *Parricidium w prawie rzymskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- Jones Arnold H.M., *Cities of the Eastern Roman Provinces*, The Clarendon Press, Oxford 1937
- Kaser Max, *Das Römische Privatrecht*, t. 1, C.H. Beck, München 1971.
- Kaser Max, *Ius gentium*, Böhlau, Köln 1993.
- Kolańczyk Kazimierz, *Prawo rzymskie*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1999.
- Köster Helmut, *An Introduction to the New Testament*, Brill, Leiden 1980.
- Kunderewicz Cezary, *Gaius, Instytucje*, PWN, Warszawa 1982.
- Kuryłowicz Marek, Wiliński Adam, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Lapicki Borys, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*, t. 1: *Czasy królewskie*, nakład autora, Warszawa 1933.
- Lapicki Borys, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie: okres klasyczny*, Skład Główny Gebethner i Wolff, Warszawa 1937.
- Madsen Jesper M., *Eager to be Roman: Greek Response to Roman Rule in Pontus and Bithynia*, Bloomsbury, London–New Dehli–New York–Sydney 2009.
- Marshall Anthony J., *Pompey's Organization of Bithynia-Pontus: Two Neglected Texts*, *The Journal of Roman Studies* 1968/58/1–2, s. 103–109.
- Meyer Elizabeth A., *Legitimacy and Law in the Roman World. Tabulae in Roman Belief and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

- Mitteis Ludwig**, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs, mit Beiträgen zur kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung*, B.G. Teubner, Leipzig 1891.
- Mommsen Theodor**, *Gaius ein Provinzialjurist*, w: idem, *Gesammelte Schriften*, t. II, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1905, s. 26–38.
- Mommsen Theodor**, *Lex municipii Tarentini*, w: *Ephemeris Epigraphica. Corpus Inscriptorum Latinarum Supplementum*, Instituti Archaeologici Romani, t. IX, Berolini 1913, s. 1–11.
- Mommsen Theodor**, *Römisches Staatsrecht*, t. III, S. Hirzel, Leipzig 1887–1888.
- Nörr Dieter**, *Rechtsskritik in der römische Antike*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1974.
- Quadrato Renato**, *Le Institutiones nell'insegnamento di Gaio: omissioni e rinvi*, Jovene, Napoli 1979.
- Raggi Andrea**, *Adriano e le concessioni della cittadinanza romana nella provincia d'Asia*, *Mediterraneo antico* 2013/16, s. 471–500.
- Rozwadowski Władysław**, *Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa. Tekst i przekład*, Ars boni et aequi, Poznań 2003.
- Schulz Fritz**, *Classical Roman Law*, Clarendon Press, Oxford 1951.
- Sherwin-White Adrian N.**, *The Letters of Pliny: A Social and Historical Commentary*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Smith William** (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Geography*, t. 1, Little, Brown & Co, Boston 1854, s. 926–932.
- Sondel Janusz**, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Universitas, Kraków 2006.
- Stasiak Sławomir**, *Komentarz do Dziejów Apostolskich, Listu do Rzymian, 1–2 Listu do Koryntian i Listu do Galatów*, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2014.
- Stevenson George H.**, *Roman Provincial Administration till the Age of the Antonines*, Basil Blackwell, Oxford 1949.
- Szymanek Edward**, *List do Galatów. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, Pallotinum, Poznań–Warszawa 1978.
- Taubenschlag Rafael (Rafal)**, *Die Patria potestas im Recht der Papyri*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1916/37, s. 177–230.
- Voci Pasquale**, *Storia della patria potestas da Augusto a Diocleziano*, Iura 1980/31, s. 37–100.
- Wesch-Klein Gabriele**, *Bithynia, Pontus et Bithynia, Bithynia et Pontus: Ein Provinzname im Wandel der Zeit*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 2001/136, s. 251–256.
- Westbrook Raymond**, *Vitae Necisque Potestas*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 1999/48/2, s. 203–223.
- Wierzbowski Błażej**, *Treść władzy ojcowskiej w rzymskim prawie poklasycznym: władza nad osobami dzieci*, Toruń 1977.
- Wislocki Juliusz**, *Spór o Gajusa*, *Czasopismo Prawne i Ekonomiczne* 1945/33, s. 93–98.
- Wołodkiewicz Witold**, *Gaius weroński odzyskiwany*, *Palestra* 2013/58/3–4, s. 242–247.

Izabela LERACZYK

THE RIGHTS OF FOREIGN PEOPLES IN THE *INSTITUTES* OF GAIUS

(Summary)

The aim of the article is to present the selected fragments of the *Institutes* of Gaius containing references to legal institutions as applied by other nations than the Romans and to explain the reason for including them in the textbook on Roman law. The jurist would mention foreign regulations in two ways. First, he made general references, in which he pointed out that similar legal solutions could be found with other nations (*gens*), foreigners (*peregrinus*) or generally people (*homo*). Secondly, he referred to the regulations exercised by specific societies – the Galatians (*Galatorum gentem*) and the Bithynians (*lex Bithynorum*). The interpretation of the fragments in question and their juxtaposition with other sources proves that Gaius's comparisons were very superficial and his references to various nations were based on rumours. His references to other legal system were merely an embellishment of his lectures. However, by resorting to digressions and allusions, he managed to save a little knowledge about the laws and customs of the peoples under the Roman rule in the period of the principate.

Keywords: rights of foreign peoples; foreigners; Galatians; Bithynians; *Institutes* of Gaius